

dr Dragiša Bjelica
Muzička akademija Istočno Sarajevo

Morfološke, sintaksičke i leksičke karakteristike govora Oputne Rudine

UDK 811.163.41'28 (497.6 Oputna Rudina)

Uvodni dio

U ovom radu želimo da ukažemo na neka odstupanja od normi standardnog književnog jezika u govoru stanovništva Oputne Rudine na morfološkom, sintaksičkom i leksičkom nivou.

Ovaj rad predstavlja logički nastavak prethodnog u kome su date neke od fonetskih karakteristika govora ljudi na ovom govornom području.

Oputna Rudina predstavlja uzani pojas, dugačak oko 40, a širok od 10 do 15 kilometara, koji je sve do 1878. godine pripadao Staroj Hercegovini. Prostire se u bilečkom zaleđu od Troglava na sjeveru, do Bilečkog jezera na jugu.

U sastav teritorije Oputne Rudine ulaze sljedeća sela: Gornje Crkvice, Donje Crkvice, Ubla, Kovači, Vrbica, Vučji Do, Pilatovci, Vraćenovići, Mokri Do, Počekovići, Podvrš, Vidne, Koravnica i Miruše.

Govor Oputne Rudine, koji pripada govorima istočno-hercegovačkog dijalekta, ima izgrađen četveroakcenatski sistem:

- a) vřt¹, brät, mjěsec, břdo, dřvo, ĩme, stărica, kŭća
- b) jělen, pòtok, žìvot, kòsac, kònac, òrao, vòjnik, nòsač
- c) pŭtnik, gvôžđe, sŭnce, grôžđe, mâjka, mrâv, grâd
- d) krĭlo, vrâta, rŭka, glâva, tráva, národ, bezákonje, zvónce

1 Znak ˇ u ovom slučaju predstavlja kratkosilazni akcent.

Glavni dio

Morfološke karakteristike

Imenice:

Imenice koje označavaju vlastita imena muškog roda na **-o**, **-e**, tipa:

Pero, Rade, isključivo se mijenjaju po I imeničkoj vrsti:

Pero, Pera, Peru; Rade, Rada, Radu.

Kod nekih vlastitih imenica muškog roda čija se osnova završava na prednjonepčani suglasnik, a u vokativu imaju nastavak **-u** (odnosno **-e**), na ovom govornom području isključivo je prisutan nastavak **-e**:

Miloš > Miloše; Radoš > Radoše; Uroš > Uroše.

Zajedničke imenice muškog roda čija se osnova završava na **-r**; a u vokativu jednine mogu imati nastavke **-e** ili **-u**, u govoru stanovništva Oputne Rudine isključivo su prisutni oblici sa nastavkom **-e**:

poštare, sekretare, gospodare, ribare.

Iza prednjonepčanih suglasnika u instrumentalu jednine kod imenica muškog roda koje se mijenjaju po I imeničkoj vrsti umjesto očekivanog nastavka **-em** javlja se nastavak **-om**:

nožom, bičom, sa Urošom, sa Milošom, sa Radošom.

Kod imenica muškog roda sa osnovama na **-r** ili **-č,ž,š** koje u instrumentalu jednine mogu imati nastavke **-om** ili **-em** na ovom govornom području mnogo su prisutniji oblici sa nastavkom **-om**:

Sa sekretarom, s mužom, mačom, sa pastirom

Nastavak **-om** diminira u izgovoru imenica muškog roda čija se osnova završava na **c** ili **z** (premda ne kod svih):

Sa stricom, sa ocom, špricom, sa starcom, lancom.

Oblici stare dvojine u genitivu množine kod imenica I imeničke vrste: prstiju, noktiju gostiju potpuno su iščezli iz govorne upotrebe na ovom govornom području. Mjesto njih javljaju se oblici: prsti, nokata i gosti.

Sve sam stek'o sa ovih mojih deset nokata.

Imenice srednjeg roda: oči i uši u izgovoru neće imati u genitivu množine nastavak **-ju** (očiju, ušiju) već će ovaj padežni oblik biti jednak obliku nominativa množine sa duženjem na **-i**:

Množina: oči, oči, očima

Uši, uši, ušima

Kod višesložnih vlastitih imenica ženskog roda sa nastavkom **-ica** u vokativu jednine umjesto uobičajenog nastavka **-e** u izgovoru se redovno javlja nastavak **-a**:

Zorice > Zorica; Milica; Dragica; Božica; Danica; Savica.

Dvosložna vlastita imena ženskog roda koja se u nominativu jednine završavaju na **-a**, umjesto sistemskog nastavaka **-o** u vokativu jednine u izgovoru će imati nastavak **-e**:

Zoro > Zore; Nado > Nade; Ljubo > Ljube; Kose, Bose, Drage.

Kod zajedničkih imenica muškog roda III vrste koje mogu imati oblik vokativa jednine na **-a** ili **-o** čineći morfološke dublete u njihovom izgovoru su dominantniji oblici sa nastavkom **-a**:

kadija; sudija; vladika; buregdžija.

Smatramo neophodnim ukazati na razliku u akcenatskim vrijednostima pri izgovoru znatnog broja vlastitih imena na području Oputne Rudine i njihovog izgovora u selima oko susjedne Bileće. Ta je razlika uočljiva čim se pređe administrativna granica između ove dvije teritorije. Evo nekih primjera njihovih akcentovanja u izgovoru:

Oputna Rudina: *Míroslav², Rǎdoslav, Bǒgdān, Bǒgdāna, Bǒgdānu, Ljěposava, Mílosava, Rŭža, Slǎvko, Tǒmislav*;

Bileća i sela oko nje: *Miròslav, Radòslav, Bǒgdān, Bogdána, Bogdánu, Ljepòsava, Milòsava, Rŭža, Slávko, Tomíslav*.

2 Znak ˘ u ovom slučaju predstavlja kratkosilazni akcent.

Imenice ruka, noga, i sluga umjesto oblika stare dvojine sa nastavkom -u u genitivu množine: ruku, nogu i slugu, na cijelom govornom području Oputne Rudine prisutni su u izgovoru oblici sa nastavkom **-a** i to bez odstupanja:

ruka, noga, sluga.

Pri izgovoru imenica ženskog roda na o: *kost, vaš i kokoš* u genitivu množine javlja se nastavak **-i**:

Kokoši, vaši, kosti, dok su oblici stare dvojine:

Kokošiju, vašiju, kostiju iščezli iz govorne upotrebe.

Na cijelom govornom području česta je pojava promjena imenice kokoš po III deklinaciji:

Kokoška, kokoške, ..., kokoške, kokošaka, kokoškama...

Kod imenica ženskog roda IV vrste u instrumentalu jednine prevladava nastavak **-i** nad nastavkom **-ju**:

Smrti, gladi, krvi, soli.

S krvi je to sve steko.

Bori se sa smrti, a ne more da umre.

Kod većine imenica koje su izvedene sa nastavkom **-lac** umjesto ovog u izgovoru se javlja nastavak **-oc** (ili **-telj**):

mislilac > mislioc; pratilac > pratioc; spasilac > spasioc (spasitelj); branilac > branioc (branitelj); molilac > molioc; hranilac > hranioc (hranitelj).

On je moj spasioc.

On je moj hranitelj.

Neki od dana u sedmici izgovaraju se na osebujan način. Pri izgovoru naziva prva dva dana u sedmici: ponedjeljak i utorak nastavak **-ak** zamijenjen je nastavkom **-nik**, uz to što je u prvom slučaju izvršeno jotovanje, pa oblici glase:

Ponedjeljnik, utornik.

Ovo je važno istaći da je u riječi nedjelja izvršeno jotovanje pa se izgovara *neđelja*.

Dosta rijetka, ali ipak evidentna je pojava da nastavak **-ima** > **-ma** kod nekih imenica muškog roda I vrste u dativu, instrumentalu i lokativu množine:

Konjima > konjma; kamenjima > kamenjma; ljudima > ljudma.

Njih dvojica projašase na konjma.

On se druži sa ljudma.
Gađa ga kamenjma.

Zamjenice

Pogrešna upotreba dativa kod zamjenica **meni, tebi, sebi**, gdje se mjesto nastavka **-i** javlja nastavak **-e** je česta pojava na ovom govornom području:

Meni > mene; tebi > tebe; sebi > sebe.
Sebe prigrabiše najviše.

U komunikativnoj upotrebi drugi lik (kraći) prisvojnih zamjenica *moj, tvoj i svoj* i odnosno-upitne *koji*, gdje je došlo do ispadanja **-j** kad se našlo u poziciji između **-o** i **-e** poslije čega je došlo do progresivne asimilacije i sažimanja vokala koji su se našli jedan pored drugog.

Moj: mojega > moega > mooga > moga;
Svoj: svojega > svoega > svooga > svoga;
Koji: kojega > koega > kooga > koga.

Brojevi

Brojevi i složenice koje predstavljaju desetice do stotinu razlikuju se u izgovoru od oblika u standardnom književnom jeziku, što je posljedica težnje za uproštavanjem i lakšim izgovorom:

Tries, četeres, šeset.

Kod brojeva složenica *sedamdeset* i *osamdeset* prisutan je alternacija (m > n):

Sedandeset; osandeset.

Zbirni brojevi od četiri pa naviše umjesto uobičajenog nastavka **-oro**, na ovom govornom području i to bez izuzetka imaju nastavak **-ero**:

četvero; petero; šestero; sedmero; osmero; devetero;
petnaestero > petnestero; šesnestero; osamnestero ...

Glagoli

Infinitiv

Pored pravilnog izgovora infinitivnih oblika: *raditi, pisati*, znatno je na ovom području prisutnija pojava izgovora infinitiva sa krnjim nastavcima:

ti > t; ċi > ć

radit; pisat; kovat; kopat; kosit; pjevat; peć; reć.

Naročito je naglašena pojava, čak i kod školske djece i omladine, da se pri izgovoru infinitiva glagola ići javljaju udvojeni nastavci sa **ti, ili -t**:

ići > ićiti ili ićit.

Pri izgovoru infinitivnih oblika nekih glagola I vrste dolazi do gubljenja nastavka **-ti**:

presti > pres, pasti > pas; tresti > tres; zepsti > zeps; krasti > kras; ukrasti > ukras; izjesti > iz'es.

Imperativ:

Kod glagola I, II, III, VI i VII vrste u oblicima II lica množine iz nastavka **-ite** skoro redovno u izgovoru iščezava **-i**:

pišite > pište; prepishite > prepishite; pobrišite > pobrište, kažite > kažite > kašte.

Prezent:

U oblicima II i III lica jednine i I i II lica množine prezenta od glagola moći že > re:

možeš > moreš; može > more; možemo > moremo; možete > morete.

Kolika je težnja za uprošćavanjem nekih glagolskih oblika najbolje ilustruju sljedeći primjeri:

Sisati; sisaju > su; sem; seš; se; semo<, sete<, su;

Tkati; tkaju > ču: čem; češ; če; čemo; čete; ču.

Futur I:

Pored upotrebe futura I složenog mnogo je prisutniji u izgovoru kao prosti glagolski oblik:

Ja ću raditi > radit ću > radiću; pisaću, kosiću; oraću; kopaću.

Prilozi

Pri izgovoru priloga mjesta: ovdje i ondje dolazi do znatnog uprošćavanja riječi a nekada i do zamjene pozicije glasova:

I ovdje (jotovanje) > ovđe > ođe;

II ovdje (jotovanje) > ovđe > vođe;
 I ondje (jotovanje) > onđe;
 II ondje (jotovanje) > onđe > nođe > nuđe.

Prijedlozi:

preko brda > pro brda; preko polja > pro polja;
 kroz šumu > krošumu; nizbrdo; s njime > šnjime;
 kroz vodu > krozvodu; više kuće > višekuće; mimo njega > mimonjega;
 zbog toga > zboktoga; uz njega > užnjega.

Sintaksičke karakteristike

Epska tradicija koja je očuvana na ovom govornom području snažno je uticala na govor ljudi, naročito onih starijih čiji govor karakteriše opširno i detaljno pripovijedanje, zadržavajući se na svakom detalju i pojedinosti.

Redovno se upotrebljava oblik akuzativa na mjesto lokativa:
 Bijo sam u Nišić.
Bijo sam u Kolašin.

Česta je pojava upotrebe prijedloga **-s**, **sa**, uz instrumental sredstva:

On kopa s motikom.
Kosci prodoše s kosama u polje.

Česta pojava je supstitucija **-a** u **-u**, u prijedlogu **-sa**, pa **-sa** > **su**:

Uzmi su oblje ruke da ti ne ispane.
 Otišo je su dva druga.

Skoro redovna je pojava u govornoj komunikaciji u upitnim rečenicama koje imaju karakter međusobnog pozdrava da se vrši zamjena I lica jednine sa III licem jednine. Ako se obraćamo našem sagovorniku pitanje je formulisano, odnosno pozdrav upućen kao da je namijenjen nekom trećem licu:

Kako si, šta radiš? > Kako je, šta radiš?
 Kako si? > Kako je?

Naglašeno je prisustvo imperfekta u govoru Oputne Rudine.

Uobičajena, a skoro i redovna pojava je na čitavom ovom govornom području upotreba prezenta na mjesto futura I :

Doviđenja, videćemo se. > Doviđenja vidimo se.

S'utra ću ići u Beograd. > *S'utra idem u Beograd.*

Nešto rjeđa pojava je upotreba prezenta na mjesto perfekta:

Čuo sam da je Marko u bolnici. > *Čujem da je Marko u bolnici.*

Prenaglašena je upotreba gnomskih oblika koji egzistiraju na cijelom ovom govornom području, u kojima je objedinjena narodna mudrost, a nastali su na osnovu bogatog narodnog iskustva:

Gnomski prezent:

Iver ne pada daleko od klade.

Vrana vrani oči ne vadi.

Gvožđe se kuje dok je vruće.

Vuk mijenja dlaku, ali ne i ćud.

Sit gladnom ne vjeruje.

Sila boga ne moli.

Gnomski imperativ:

Učini dobro, ne kaj se, učini zlo, nadaj se.

Gledaj majku pa prosi đevojku.

Gnomski aorist:

I dva loša ubiše Miloša.

Gnomski futur I :

Dok je glava biće kapa.

Težnja za uproščavanjem može se najilustrativnije pokazati na sljedećem primjeru:

Hoćeš li doći? > Oćeš li doć? > Oš li doć? > Oli doć?

Frazeologizmi se često javljaju u govornoj komunikaciji ljudi na ovom području:

Bacati prašinu u oči. (varati)

Ni luk jeo ni luk miriso. (neutralan)

Sve ti je ovo luk i voda. (ništa)

Težnja za ilustrativnim i slikovitim izražavanjem je jedna od bitnih karakteristika ovog govora čemu doprinosi pojava velikog broja poređenja:

Ide ko po loju.
 Lukav ko lisica
 Rumen ko jabuka.
 Lijepa ko vila nagorkinja.
 Prav ko svijeća.

Leksičke karakteristike

Pored izvorne leksike u govornoj komunikaciji ljudi na području Oputne Rudine susreće se znatan broj riječi koje vode porijeklo iz drugih jezika naročito: njemačkog, turskog i italijanskog.

Nekoliko bitnih faktora je uticalo na prisustvo germanizma na ovom govornom području. Dominacija Austrije na području Hercegovine, izgradnja makadamskog puta iz pravca Korita i Biteljice, sjevernim dijelom Oputne Rudine, preko Toljevine u pravcu Somine, otvaranje firme „Zeta“ 1933. i njen rad do 1939. godine u Somini i zaposlenje većeg broja ljudi iz Gornjih Crkvice, Donjih Crkvice i Ubala kod austrijskog poslodavca na sječi jelove šume i preradi drveta u pilanama uticali su da se u govornoj komunikaciji ovih ljudi spontano ukorijene pojedine riječi iz njemačkog jezika, naročito iz oblasti tehnike, koje i danas egzistiraju.

Drugi faktor koji je uticao na ukorjenjivanje germanizma u govor ljudi na ovom govornom području, koji je ujedno i najdominantniji je prisustvo njemačke vojske na ovim prostorima tokom II svjetskog rata.

Ukorjenjivanje germanizama na području Oputne Rudine doprinio je i odlazak velikog broja ljudi iz ovih sela na privremeni rad u Njemačku i Austriju. Kao gastarbajteri svake godine dolaze u posjetu rodbini i održavaju veze sa matičnim sredinama prenoseći i ukorjenjujući u govor ljudi na ovom području, više spontano, riječi iz **njemačkog jezika:**

Farbe die	(farba)	Sammet der	(somot -kadifa)
Maler der	(moler)	Stange die	(štanga -šipka)
Schnit der	(šnit)	Karton der	(karton)

Kuppling die	(kuplung-kvačilo)	Fehler der	(feler-greška)
Zylinder der	(cilinder)	Termosflasche	termosflaša)
Leder das	(leder za cipele)	Luft die	(luft-slobodan prostor)
Klak der	(klak-kreč)	Larm der	(larma-galama)
Blek das	(pleh -lim)	Taster die	(taster)
Kranken der	(krank-bolovanje)	Trage die	(tragače-korpa)
Reimen der	(remen)	Schalter der	(šalter-prekidač)
Bohrmaschine die	(bormašina-bušilica)	Schalten	(šaltati-mijenjati)
Bohrer der	(borelj-svrdlo)	Schlepper der	(šleper-tegljač)
Kellner der	(kelner - konobar)	Feder der	(feder-opruga)
Strick der	(štrik-konop za veš)	Laufen das	(zalaufati)
Meister der	(mešter-majstor)	Falz der	(falc-urez)
Gewicht das	(gvint-teg)	Haustor das	hauster)
Bremse die	(brenza-kočnica)	Bagger der	(bager)
Muster das	(mušta-kalup)	Gepack das	(gepek)
Spigel der	(špiglo-ogledalo)	Kurbel die	(kurbla)
Panzer der	(pancir)	Flasce die	(flaša)
Arbeiter der	(arbajter-radnik)	Gumi das	(guma)
Winkler der	vinkol-ugao)	Zement der	(cement)
Plug der	(plug)	Waserwage	vaservaga)
Kassierer der	(kasir-blagajnik)	Kaiser der	(ćesar-car)

Najdublje tragove svog prisustva na ovim prostorima ostavili su Turci. Njihova dominacija na prostoru Oputne Rudine, gdje je pravoslavno življe služilo kao najamna radna snaga kod aga i begova i borbe koje su vođene protiv Turaka na ovim prostorima uticali su da se turcizmi snažno ukorijene u govoru ljudi na ovom području.

Prema sferi upotrebe sve turcizme mogli bi smo svrstati u one riječi koje su u potpunosti zaživjele u govoru i one koje se samo povremeno koriste u govornoj komunikaciji.

Pregled turcizama:

hebedli	(ebedli) –sigurno nikada	degenek	batina
ervale	isti (liči)	mutav	nijem
hise	(ise) –dio nečega	sepet	košara
sevap	dobro djelo	sinija	okrugla trpeza
jazuk	šteta	tepsija	tevsija) –okrugla posuda
sofra	(sovra) –trpeza za gozbu	tefter	sveska za zabilješke
veresija	kupovina na čekanje	vakat	vrijeme je
hambar	(ambar)-drveni sanduk za brašno	mutap	pokrovac za konje
bakšiš	dar za uslugu	zeman	vrijeme
belegija	brus za oštrenje kosa	zijančer	štetočina
beut	nesvjesno stanje	taksirat	zlo,zao čovjek
čair	livada	ašikovanje	ljubavni razgovor
dernek	veliki skup (veselje)	amanet	zavjet
duvar	zid	ortak	poslovni partner
halal	<i>(alal)-na pošten način sstečeno</i>	dževan	odgovoran zadatak
haps	(aps)-zatvor (tamnica)	mušterija	potencijalni kupac
pustahija	nesređen čovjek	tituz	škr čovjek
rospija	žena nedoličnog ponašanja	bilmez	ograničen čovjek
hršum	(ršum) –muškarac ili žena nasilničkog ponašanja	balčak	držak od sablje
čibuk	drška na luli	beli	zaista

mandal	zavoranj	čakmak	ognjilo
arbab	saradnik	deverati	brinuti
argat	pomoćni majstor	hair	(air) –korist
begenisati	odabrati djevojku	iksan	čovjek
meraklija	čovjek koji voli veselje	javaš	(javašni)-lakše, smanji
muhur	(mur)-pečat	mutvak	mala mračna prostorija
badanj	veća drvena posuda	perda	pregradni zid od drveta i maltera
čanak	mala drvena posuda u kojoj čobani nose sir	sahan	san)-zdjela od bakra
seiz	slug		

Drugi svjetski rat i stalno ili povremeno prisustvo Italijana na ovim prostorima u četverogodišnjem trajanju usloveli su da se veći broj italijanizama ukorijeni u govor na ovom govornom području.

Pregled italijanizama:

pastore	(pastir-čoban)	valle	(uvala-dolina)
poltrone	(poltron)	volontario	(volonter-dobrovoljac)
smontare	(smontirati-demontirati)	barbicria	(berbernica)
contatto	(kontakt-dodir)	bestiale	(bestijalan)
materaso	(madrac-dušek)	anonimo	(anoniman)
emisario	(emisar)	numero	(numera-broj)
famiglia	(familija-familja)	tubo	(tuba-cijev)
brutale	(brutalan-grub)	kaloscia	(kaloše-kaljače)
dokumento	(dokument-isprava)	berreto	(beretka-kačket)
urgente	(urgentan-hitan)	velluto	(velud-kadifa)
pala	(pala –lopata)	orge	(orgijanje)
biscotto	(piškoto-dvopek)	banchettare	(bančenje)

ceramista	(keramičar)	baricada	(barikada)
demagogo	(demagog)	palenta	(palenta-pura)
cirso	(cirkus)	lenzuolo	(lencun-čaršaf)
esperto	(ekspert)	cilindro	(cilindar)
gamba	(gambati-hod noga)	chiode	(čiode)
cravatta	(kravata)	abisso	(ambis)
credenza	(kredenac)	ampolla	(ampula)
formentone	(metrin-kukuruz)	tutore	(tutor-staratelj)
lama	(lama-kanta)	birra	(bira-pivo)
cronaca	(hronika-ljetopis)	carta	(karta-papir)
tapetto	(tapeta-ćilim)	soldi	(soldi-novac)
difetto	(defekat-kvar)	libretto	(librić-bilježnica)
cappatto	(kaput)	legalizzare	(legalizovati)
barbier	(berberin)	stalla	(štala-staja)
forza	(forca-snaga)	tegame	(tiganj-tava)
lapis	(lapis-olovka)	trattore	(traktor)
festa	(fešta-praznik)	mazzuola	(macola-čekić)
mangiare	(mandati-jesti)	tavolino	(tavulin-sto)
sega	(šega-pila)	casada	(kaskada)
kaminetto	(kamin)	macceroni	(makaroni)
disertore	(dezerter)	susta	(šuštra-mreža)
catrame	(katran)	forno	(furuna-peć)
cavalire	(kavaljer)	pedale	(pedala)
candidato	(kandidat)	contare	(kontati-računati)
pasare	(pasati-proći se)	marmellata	(marmelada)
fumare	(fumati-pušiti)	burro	(buter-puter-maslac)
rapporto	(raport)	calibro	(kalibar-promjer)
collana	(kolan-kaiš)	deposito	(depozit)
pignatta	(pinjata-kota)	livello	(liver-libela)

shiccera	(ćikara-šolja)	schivare	(eskivirati-izbjeći)
lampadina	(lampa-sijalica)	costume	(kostim-nošnja)
petrolio	(petrolej)	banchetto	(banket-gozba)

Zaključak

Pošto teritoriju Oputne Rudine ne presijecaju rijeke ni veći planinski masivi ovdje nije ni došlo do zapaženijeg raslojavanja jezika na teritorijalnom nivou. Zbog ovoga i niz drugih faktora očuvana je kompaktnost Oputne Rudine u teritorijalnom, administrativnom i političkom smislu, sa ujednačenim govornim karakteristikama. Bez obzira na odstupanja na fonetskom, morfološkom, sintaksičkom i leksičkom nivou, na koja smo ukazali, govor Oputne Rudine kao i ostali govori istočno-hercegovačkog dijalekta čine osnovicu standardnom književnom jeziku.

Literatura:

1. Peco Asim: *Govor Istočne Hercegovine*, SDZB XIV, 1964.
2. Peco Asim: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd, 1980.
3. Vuković Jovan: *Govor Pive i Drobnjaka*, JF XVIII
4. Vušović Danilo: *Dijalekt Istočne Hercegovine*, Beograd, 1927.
5. Stevanović Mihailo: *Savreneni srpskohrvatski jezik I*, Beograd, 1964.
6. Stevanović Mihailo: *Savreneni srpskohrvatski jezik II*, Beograd, 1964.